

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet – és
Társadalomtudományi Kar**

A lengyel és tatár identitás szintézise Selim Chazbijewicz és Musa Czachorowski költészetében

Doktori (Phd) értekezés tézisei

Készítette: Nagy Ignác

Témavezető: Dr. Pálfalvi Lajos

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az iskola vezetője: Dr. Hargittay Emil

**Budapest
2023.**

Tartalom

Bevezető	3
Anyag és módszer	3
Eredmények	5
A dolgozat témájához kapcsolódó publikációk	7

Bevezető

A lengyelországi tatárok költészete, mint a tatár öntudat megőrzője és a lengyel néphez tartozás bizonyítéka. A kultúra és a kulturális élet szervezése mindig is fontos szerepet játszott ennek a kis lélekszámú etnikai kisebbségnek az életében, jelenleg a tatárok számítanak a modern Lengyelország legegzetikusabb és legkisebb kisebbségének. A tatárok már hatszáz éve élnek a mai Lengyelország területén, kis lélekszámuk ellenére nagyon gazdag írásos hagyománnyal rendelkeztek mindig is, és az írásos emlékeik szintén megerősítik erős kötődésüket Lengyelországhoz, de a muszlim Kelethez is.

A doktori munka fő kérdése, hogy a lengyel és muszlim hagyományokat összekapcsoló etnikai öntudat manifesztálódik-e a kultúrában, jelen esetben a lengyelországi tatárok költészetében is? A költészet remek megtestesülése a környezetre, társadalmi eseményekre, élettapasztalatokra adott reflexióknak, illetve legpontosabb eszköze az alkotók világnézetének kifejezésére. Ezért hipotézisem szerint Musa Czachorowski (1953) és Selim Chazbijewicz (1955) költészete, mint kortárs tatár költők munkássága képes lesz válaszokat adni a lengyel és tatár öntudat szintézisével kapcsolatos kérdésekre, sőt költészetük bizonyítéka az európai életmód és a muszlim tradíciók összekapcsolódásának.

Munkámban meg szerettem volna mutatni a fent említett, két, látszólag kibékíthetetlen világ együttlését az alkotók lelkében, mivel műveik alkalmasak a különleges kisebbségi létezés dokumentálására, amely rendkívül különbözik a többségi társadalomtól, de mégis ezer szállal és tradícióval kötődik az őket körülvevő lengyelséghez.

Anyag és módszer

A lengyel és tatár öntudat szintézisének irodalmi megjelentésével még nem foglalkoztak. A lengyelországi tatárokkal a múlt század nyolcvanas évei óta foglalkoztak komolyabban, Czeslaw Lopicz, Piotr Borawski és Arkadiusz Kolodziejczyk történelmi illetve néprajzi szempontból vizsgálták a tatárokat, de Czeslaw Lopicz már elkezdte kutatni a tatárok úgynevezett kitab-krónikáit is, amelyekben vallási és közösségi eseményeket jegyeztek fel lengyel és litván nyelven egészen a Lengyel Királyságba történt betelepülésük óta.

A kétezres évek második felétől a tatár téma reneszánszát éli a lengyel tudományos körökben, azonban a jelenlegi kutatások az iszlám és lengyel öntudat néprajzi vonatkozásait kutatják, illetve sokszor nem etnikai kisebbségként hanem vallási kisebbségként kezelik a tatárokat. Ez a nézet sok vitát vált ki, mert a tatárok szerint tatárnak születni kell és egy lengyel attól, hogy felveszi az iszlámot még nem válik tatárrá, tehát a lengyelországi tatárok esetében nem beszélhetünk etnikai vallásról. A kutatások egyik fontos ága tehát inkább a tatár öntudat és hagyományok dokumentálására és megőrzésére koncentrál.

Azok a kutatók, akik a tatárookra önálló etnikumra tekintenek, megállapították, hogy az írásbeliség a legfontosabb záloga a tatárság megőrzésének és a tatárok különállásának megerősítésére a többségi társadalmon belül. A két világháború közötti időszakban az újságírás volt a tatár kultúra legfontosabb ága, jelenleg a tatárok magas színvonalú kiadványokat szerkesztenek, illetve vannak már jelentős költőik is, akik aggódnak népük jövőjéért, tehát a tatárok kötődése az írásos kultúrához megmaradt mind a mai napig, mivel az úgynevezett kitabok óta az írásos feljegyzések, cikkek, dokumentumok és versek segítenek a tatároknak emlékezni tradíciójukra és kultúrájukra.

A lengyel tatárok költészetét még nem kutatták az etnikai öntudat szerepének szempontjából, habár ennek előképét megfigyelhetjük Agata Nurzyńska munkáiban, aki szerint a tatárok öntudatának és kultúrájának legfontosabb őrzője az írásbeliség. Más kutatók, már inkább az irodalom területén vizsgálódnak, mint Grzegorz Czerwiński munkája, amely a geográfiai archetípusok megjelenését vizsgálja Selim Chazbijewicz és Musa Czachorowski költészetében. Czerwiński tanulmányaiban kiemelt figyelmet szentel a tatárok elhelyezkedésének, miszerint három állam és kultúra határán élnek a lengyel-litván-belorusz hármashatáron. Ezen túl a kutató kitér a tatár költők hídszerepére Kelet és Nyugat között, de nem fordít több figyelmet az öntudattal kapcsolatos kérdésre, inkább példákat hoz fel a lengyelországi tatár költők által használt földrajzi archetípusokra a verseikben. Musa

Czachorowski és Selim Chazbijewicz költészetét az általuk leírt tematikával és munkásságuk fejlődésével mutatom be, továbbá megmutatom a lengyel öntudat motívumait és környezetükhöz illetve Lengyelországhoz való hozzáállásukat és viszonyukat. Ezt követően megvizsgáltam az általuk használt vallási motívumokat és kulturális vonatkozásokat, amelyek az iszlámhoz kötik őket, valamint összehasonlítanom ezen a motívumok használatát a modern muzulmán és keresztény vallásos költők műveiben fellelhető hasonló motívumokkal, hogy választ kapjak azon kérdésre, hogy a lengyelországi tatár költők által használt költői eszköztár vajon közelebb áll-e az európai, azon belül a lengyel tradíciókhoz, vagy szövegeik elegendő muzulmán, vagy tatár hivatkozást tartalmaznak, amelyek jelentősen megkülönböztetik illetve elválasztják őket az európai irodalmi hagyományoktól. Az irodalom, amely a tatároknál az iszlám valláson kívül, az etnikai különállásuk kulturális manifesztációja, meghatározza a lengyelektől való különállásukat is.

A közös motívumok, jelképek és szimbólumok, amelyeket a tatár költők használnak megtalálhatók majdnem mindegyik lengyelországi tatár irodalmárnál, és csak rájuk jellemző. Ilyen motívumok az öntudat megerősítése, a tatárokhoz tartozás kifejezése, a dicső, gyakran vad múlt felidézése és ennek az örökségnek a hangsúlyozása. Az összetartozás szimbólumaiként gyakran használtak földrajzi leírásokat, írtak le utazásokat a tatárok mitikus földrajzában, amelyek egyben a tatárság létezésének helyszínei illetve transzcendens találkozási pontjai is. A lengyel irodalmi köztudatban kevésbé van szó a lengyelországi tatárok költészetéről, holott Musa Czachorowski például publikál olyan irodalmi folyóiratokba, mint az Odra, Poezja, Kultura, Odgłosy, Kultura Dolnośląska a kifejezetten tatár újságok mellett. Ennek ellenére mégis mindig ugyanazok a toposzok jönnek elő a kritika részéről a tatárokkal kapcsolatban: kicsi, ismeretlen, egzotikus, kuriózum, határmezsgye...

Grzegorz Czerwiński, a białystoki egyetem professzora kezdett el igazán elmélyülni a két tatár költő, sőt a tatár amatőr költészet világában is. Fontosnak tartotta, hogy már a kutatások elején megállapítsa a tatár irodalom mibenlétét. Ő tette fel először a kérdést, hogy ez a fajta irodalom lengyel irodalomnak tekinthető-e, vagy egy lengyel nyelven írt tatár irodalom, vagy esetleg egy szigorú értelemben vett etnikai, tatár irodalom. Arra a következtetésre jutott, hogy ez egy lengyel irodalom, amelyet tatárok alkotnak, hasonló például a lengyelországi zsidók irodalmához, tehát egy kisebbségi irodalom, amely egy lengyel és egy „idegen” gyökerű kulturális eszköztárból merít.

A fenti megállapítás teljes mértékben igaz Selim Chazbijewicz és Musa Czachorowski költészetére, de létezik kettejük munkásságán kívül még egy nagyon pezsgő tatár amatőr irodalmi élet is, amelyet nagyrészt a két nagy költő esztétikája és világnézete termékenyített meg, hozzájárulva a lengyelországi tatárság írásos kultúrájának további gazdagításához. A mai tatár költők próbálják tehát másolni a két etalon által használt versformákat, motívumokat, tematikát és a lírai beszédmódot is, ezek alapján pedig fel lehet vázolni a lengyelországi tatárok irodalmának néhány fontosabb jellemzőjét is. Annak ellenére, hogy a lengyelországi tatárok milyen kis létszámban élnek illetve éltek Lengyelország területén, ahhoz képest nagyon komoly kulturális korpuszt hoztak létre, amely nem csak irodalmi, hanem antropológiai és szociológiai szempontból is figyelemre méltó. Véleményem szerint a két utóbbi tudományt is segítségül kell hívni a lengyelországi tatárok költészetének megfejtéséhez. Ugyanis nem csak az úgynevezett profi irodalom termelt ki jelentős költőket, hanem az amatőr tatár költők is ontják műveiket az általuk fontosnak tartott témákban, hozzájárulva ennek a kicsiny etnikai csoportnak a fennmaradásához és életének dokumentálásához.

A lengyelországi tatárok költészete nagyon erőteljes autobiografikus alapokon nyugszik, a kulturális kontextusok, amelyek meghatározzák, pedig rendkívül sokfélék. Egyik oldalról erőteljesen kötődik a történelmi múlthoz, utal az ősi mongol-nomád kultúrára, valamint a türk- muszlim hagyományrendszerre, de komoly szálak kapcsolják a lengyel irodalmi tradíciókhoz is. A tatárok költészetének bevallottan egyik fő törekvése, hogy hídszerepet töltsön be a Kelet és Nyugat esztétikája között.

A vizsgálódás anyaga a Selim Chazbijewicz és Musa Czachorowski által írott versek voltak. A versek elemzéséhez különböző értelmezési stratégiákat hívtam segítségül, hogy fel tudjam tárni a lengyelországi tatárok költészetében megjelenő többretegű kulturális utalásokat illetve értelmezési lehetőségeket. Az első és legfontosabb ilyen értelmezési stratégia a Gilles Deleuze és Felix Guattari 1975-ben megjelent Kafka: Pour une Littérature Mineure (1975) című műve, melyben a kisebbségi

irodalmak természetét vizsgálják. különböző értelmezési stratégiákat hívtam segítségül, hogy fel tudjam tární a lengyelországi tatárok költészetében megjelenő többretegű kulturális utalásokat illetve értelmezési lehetőségeket.

Riceur szerint az irodalmi szöveg az alkotás világról szól. Ez többszörösen igaz a lengyel tatárok irodalmára, hiszen szövegeikkel egy különleges, belső világot ábrázolnak, amelyek egy időn kívül létező ősi tatár létezésbe invitálják meg az olvasót. Kettejük közül főleg Selim Chazbijewicz az, aki megteremti verseiben a tatárok számára közös létezés lehetséges terét, ami összeköti a tatárokat és ez a kapocs Chazbijewicz szövegeiben materializálódik.

A kisebbségek esetében nem a helyes értelmezés a kisebbségek kulturális háttére szerinti értelmezés, csak egy igazodási pont, amely talán elvezet a költői képek és eszközök pontosabb értelmezési tartományába, feltárva a szövegek rejtett, „kisebbségi” kontextusait.

A következő elmélet, amelyet segítségül hívtam a lengyelországi tatárok költészetének értelmezéséhez Stuart Hall kulturális kódolás-dekódolás modellje, amely alkalmazásával könnyebben interpretálhatók a szövegek, hiszen olvasásukkor szükség van egyfajta kulturális fordításra a szerző és az olvasó között. Ez az olvasó által alkalmazott kulturális fordítás maga a dekódolási folyamat része, amelynek eredményeképpen a megalkotott szöveg olvasó általi dekódolása során feltáruhnak a rejtett kulturális rétegek.

A két tatár költő szövegeinek vizsgálatára alkalmazott soron következő elmélet Néstor Garcia Canclini kulturális hibridizáció elmélete, amelyet eredetileg Argentína példáján át mutatott be, de tökéletesen alkalmazható a lengyelországi tatárok kulturális fejlődésének és irodalmának leírására is. A hibridizáció kulturális cserék és kölcsönhatásokat követően alakul ki, a tatárok esetében ez a folyamat hat évszázada zajlik és tulajdonképpen már a bevándorlásuk idején megkezdődött, amikor lengyel, litván vagy éppen rutén kulturális közegben telepedtek le. Választott hazájukban az őket körülvevő kulturális környezet nyelvét és szokásait is átvették, ezáltal hozva létre egy hibrid örökséget, amely a keleti-muszlim és a nyugati-keresztény kultúrkörökből gyökerezik. A hibridizáció szorosan összefügg a tatárok saját nyelvének elvesztésével, mert a rutén, litván vagy a lengyel nyelv használatával megindult az asszimilációjuk és felgyorsult a kulturális csere köztük és az őket körülvevő népek között.

A lengyelországi tatárok kultúrájának alkotóelemeinek modellezésére jól alkalmazható a Felix Guattari és Gilles Deleuze által kidolgozott rizóma elmélet, amelyet az 1980-ban megjelent Mille plateaux-ban jelentettek meg. Szerintük a rizóma egy sok elemből álló gyökérhálózathoz hasonló kapcsolatrendszer, amely formájánál fogva remek reprezentációja lehet a gondolati hálózatoknak és összefüggéseknek, ezáltal alkalmas akár hibridizált kultúrák gondolati térképének megjelenítésére is. A lengyelországi tatárok költészetének esetében a szerzők által használt képrendszerek és kulturális eszközkészletek látszólag nem állnak semmiféle összefüggésben egymással, de ezáltal, hogy az eszközkészletük elemei hibrid identitásukból fakadnak, úgy kapcsolatban állnak egymással, és ezeket a kapcsolati hálókat akár egy rizómarendszerrel is tudjuk ábrázolni.

Eredmények

Herder szerint minden kultúra egy zárt monolitikus rendszerként írható le, és a különböző kultúrák, vagyis rendszerek között nem lehetséges a kommunikáció, keveredés, csak ahogy mondja ütközések lehetőségek.

Ez a gondolat eléggé elterjedt, be kell látni azonban, hogy teljesen idejétmúlt volt már annak megfogalmazása idején is. Minden kultúra több rétegből, több hatásból tevődik össze. Minden egyes nép kultúrájára rengeteg külső hatás rakódik és rakódott az idők során. Ezt az elméletet a német filozófus Wolfgang Welsch fogalmazta meg 1990-ben, és transzkulturalitásnak nevezte el. Szerinte ha az előbbi szemszögből vizsgáljuk őket, akkor minden jelenleg is létező kultúra több idegen vagy saját kulturális elem szintéziseként jött létre, évszázadokig tartó kölcsönhatások által. Ilyen típusú kultúra az európai népek nagy része, vagy éppen a nagyon zártnak és egyedinek vélt japán kultúra is, amely sok eleme a kínai és a környező népek hagyományrendszeréből táplálkozik. Transzkulturális értelemben tehát a tatárok kultúrája csak annyiban különleges, hogy két egymástól nagyon távol álló hagyományt egyesített magában: a keresztény-lengyel és a muszlim-tatár kultúrát. Azonban ha ennél is behatóbban

vizsgáljuk, akkor a két nagy tatár költő munkásságának eredményeképpen még az ősi nomád-tatár elem is fontos szerepet kapott a lengyelországi tatárok identitásában, ugyanis a két költő szövegeinek köszönhetően szinte beemelték ezt a hagyományt is, ami meg is mutatkozik Czachorowski és Chazbijewicz letagadhatatlan hatásában a kortárs amatőr tatár költők műveiben.

Így aztán kijelenthető, hogy a lengyelországi tatárok kultúrája megvalósítja a két világ szintézisét, de az a kettő világ valójában inkább három a lengyel-nyugati, a muszlim-keleti és a nomád-tatárét. A lengyelországi tatárok identitása és ezáltal kultúrája valahol a három kultúra metszetében helyezkedik el, miközben mindháromnak tagja és mindháromból táplálkozik, egyiknek sem teljesen tagja igazán.

A lengyelországi tatárok identitása egy olyan kulturális hibridizáció eredménye, amelyet a lengyelországi tatárok költészete remekül alátámaszt. A költészetben, amely ékes bizonyítéka annak, hogy a herderi nemzetfelfogás szerinti zárt kultúrák inkább nyitottak, interakcióba lépnek egymással, nagyon sok kapcsolódási pontjuk van és nagyon sok metszetükben ott vannak az olyan kis népek kultúrái, mint a tatároké, akik rögtön két civilizáció között töltenek be metszeti, vagy hídszerepet, ahogyan arról rendkívül különleges költészetük is tanúskodik.

A két kiemelkedő költő és társai verseiben gyakori témaként, motívumként rendszeresen találkozni az ősök emlékével, illetve az ősök emlékének ápolásával. Fontos elemei a lengyelországi tatárok költészetének a tatár történelem nagyjai, Dzsingisz kántól elkezdve a lengyel királyok szolgálatában harcoló tisztekig, akik személyükkel is egyfajta metaforaként utalnak a tatárok összetett identitására, míg Dzsingisz kán és az Arany Horda uralkodói, mint ősök, mint az eredet jelennek meg a szövegekben, addig a lengyel-tatár ulánusok és hadfiak az egybeforrtn lengyel és tatár identitást testesítik meg.

Kiemelten fontos törekvése mindegyik költőnek és írónak, hogy a tradíciók megjelenítésével és a tatár identitás elemeinek mintegy állandó felemlégetésével hozzájáruljanak szövegeik által is a tatárság fennmaradásához. Ezen törekvések eredményeképpen kialakult egy nagyon összetett, ugyanakkor állandó motívumrendszer, ami magában foglalja a származásról szóló, már a XX. vagy akár a XXI. században költött mű-regéket, az ősidők idilli ábrázolását, a sztyepp és a katonamúltról való ábrándozást. Gyakran találkozni még a tipikus lengyel-tatár fegyverzet vagy katonaeletmód lenyomataival a költeményekben. Ilyenek a szablya, a kopja, dárda, nyíl, íj és a lófarkas zászló.

Főleg Musa Czachorowskira jellemző még, hogy gyakran állítja szembe az álmokat a valósággal, az álmok az ősidőkbe való visszatekintést jelenítik meg, a visszatérést a tatárok eredetéhez, míg a valóság mindig kétségekkel teli, szürke és eluralkodik benne az idegenség érzése vagy pedig a jövő miatt érzett félelem.

Chazbijewicz több versében is alaposan dokumentált látomásokban záródik el ősei földjére és mutatja meg az olvasónak a tatár történelem és identitás alapköveit, versről verse felfedezvén a tatárok különleges világának összetettségét.

A versformákat tekintve a tatárok költészetét dominálják a szabadverses formák, viszont Selim Chazbijewicz előszeretettel használ keleti versformákat is, mint a rubai vagy a gazel, az 1955-ben született költő magát és munkásságát Kelet és Nyugat közé helyezi, nagy hatással vannak rá a szúfi misztika, Közép-Azsia kultúrája és történelme, ugyanakkor ezek a hatások teljes nyugalommal megférnek költészetében Heidegger, vagy Jung filozófiájával, a nyugati romantika esztétikájával és a Młoda Polska értékeivel. Költői példaképei Omar Hajjám és Dzsálad ad-Dín Rúmi, de ugyanúgy Józef Czechowicz és Tadeusz Miciński is. Chazbijewicz bevallott célja a két kultúrkör szintézisének megvalósítása saját költészetében. Identitásához teljes természetességgel áll, költészetében főleg annak eredetét, elemeit és összetevőit kutatja, mind újabb és újabb metaforákkal és képekkel gazdagítva saját költői eszköztárát, ahogy filozofikus önvizsgálatát végzi

Czachorowski ezzel szemben a modern ember önreflexiója, saját identitásával hosszú és fokozatos belső küzdelmek árán szembesül, hiszen asszimilált tatár családból származik, fiatalkori költészetében dominál az idegenség érzésének leírása, a helykeresés, és a különleges nyelvi hasonlatok használata, amelyekkel mintha a többségi társadalommal közösen használt nyelv ellenére hiányzó kulturális kódot próbálná megragadni.

Az ő költészete nem filozofikus, mint Chazbijewiczé, nem akar szintézist megvalósítani, de útkeresésével mégis egyfajta egységet ér el, a modern nyugati emberét, a kelet muszlim hívőjével, aki

az Abszolútumhoz vezető utat keresi. Verseiben végigkövethetjük egy identitását kutató ember útját saját magához, az utóbbi években keletkezett munkái már arról tanúskodnak, hogy teljes biztonsággal alkalmazza a lengyelországi tatárok irodalmára jellemző eszköztárat, amelynek saját maga is alakítójává vált.

Chazbijewicz és Czachorowski költészetéről elmondható, hogy meglehetősen változatos és szerteágazó, vannak a lengyel kritika elismerését kiváltó szövegek, de találni mindkettejük esetében alkalmi, azonos sémákat követő verseket is. Az azonban elmondható, hogy e két költő szerepe és hatása a tatár közösség kulturális életében felbecsülhetetlen, műveikkel nem csak a lengyel-tatár kultúra és identitás szintézisét érték el és mutatták be, hanem munkásságuk révén még hosszú időre biztosították e kicsiny etnikum fennmaradását.

A témában megjelent publikációk:

Lengyelországi tatárok == Pro Minoritate, 2016/III

Identitások metszetében == Magyar Napló, 2018/10

A kitabok megtartó ereje a lengyelországi tatárok kultúrájában == Interdiszciplinaritás a Kárpát medencében, ELTE Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2019.

Musa Czachorowski and his Obca collection of poetry. == Polish Review, University of Illinois Press, 67.2., 2022